

OBRAZ HISTORII POLSKI WE WSPÓŁCZESNYCH CZESKICH PODRĘCZNIKACH DO HISTORII

Blažena Gracová

*Na druhém břehu řeky Olše žije Jacek,
mám k němu stejně blízko jako on ke mně,
máváme na sebe z říční navigace,
dva spojenci a dvě spřátelené země,
jak malí kluci házem z břehů žabky,
kdo vyhraje, má z protějšího srandu,
hlavami krotí česko-polské babky,
děláme prostě vlastní propagandu.*

W tłumaczeniu:

*Po drugiej stronie rzeki Olzy żyje Jacek,
mam do niego tak blisko, jak on do mnie,
machamy do siebie z nawigacji rzecznej,
dwóch sojuszników i dwa zaprzyjaźnione kraje,
jak mali chłopcy rzucamy z brzegów kaczkę,
kto wygra, ma z tego z naprzeciwka grandę,
głowami potrzęsają czesko-polskie babki,
robimy po prostu własną propagandę.*

Jarek Nohavica

Tekst autorstwa popularnego czeskiego piosenkarza uzupełniony jego zdjęciem pokazuje w najnowszym podręczniku do historii - przeznaczonym dla uczniów ostatniego roku kształcenia podstawowego - charakterystykę sytuacji narodowościowej w czasach pierwszej Republiki Czechosłowackiej. Młodzi ludzie powinni z treści informacji wydedukować, o czym mówi, nad czym się autor zastanawia i co więcej, mają spróbować znaleźć powiązania z teraźniejszością. Na sąsiedniej stronie autorzy podręcznika umieścili propagandowy antyczny plakat *Czeski Raj!* Z nim związany jest ustęp poświęcony kwestii sporu o Śląsk Cieszyński, ponownie z szeregiem tematów do przemyśleń. Chodzi o do tej pory w podręcznikach historii niewykorzystany sposób prezentowania

czesko-polskich stosunków i dlatego na wstępie postanowiliśmy przedstawić jego trochę bardziej szczegółowy opis.

Obraz czegoś lub kogoś „innego” wytwarzamy sobie od dzieciństwa. Najpierw formuje go środowisko rodzinne, następnie szkoła i własne doświadczenia, jednak największy wpływ na jego wygląd dziś mają media. Działanie poszczególnych czynników, które mają na nas wpływ, jest zróżnicowane w zależności od tego, jaki wielki potencjał własnych doświadczeń mamy możliwość wykorzystać, i jaka uwaga jest poświęcona historii i teraźniejszości danego narodu w edukacji szkolnej.

Następujący tekst spróbuje ujawnić stopień wpływu współczesnej historii szkolnej na kształtowanie świadomości o polskiej przeszłości. Wychodzimy przy tym z analizy treści podstawowego medium edukacyjnego, jakim jest podręcznik do historii. Uświadamiamy sobie, że przede wszystkim w szkołach średnich rzadko pracuje się z podręcznikiem, niemniej jednak właśnie podręcznik jest punktem wyjściowym koncepcji nauczania również dla nauczyciela.

Będziemy śledzić ilość informacji podręcznikowych o Polsce i Polakach, zawartych tak w tekście pisanym, jak również w tekście ikonicznym. Interpretacja tematów historycznych czy emocjonalność opracowań można rozpoznać przede wszystkim z bardziej spójnego tekstu wyjaśniającego. Więcej możliwości po temu oferują nam materiały edukacyjne dla szkół średnich. Nie istnieje jednak zasadnicza różnica między koncepcją nauczania w podręcznikach przeznaczonych dla różnych stopni edukacji, które zawierają kurs historii. Różnica polega raczej w liczbie ilości niż jakości podawanych informacji. Niektóre tematy są opuszczane, inne opracowywane w bardziej zwartej formie.

Do analizy z wielu istniejących materiałów dydaktycznych wybraliśmy te najczęściej używane. Wzięliśmy również pod uwagę najnowszą serię podręczników przygotowanych według nowych programów nauczania.

Następujący tekst jest podzielony chronologicznie. W pierwszej części obserwujemy powstanie państwa polskiego i jego rozwój w średniowieczu, drugi temat zawiera nowożytny okres historii Polski, natomiast trzecia część obejmuje historię Polski XX wieku.

1. Powstanie państwa polskiego i jego rozwój w średniowieczu

Powstaniu państwa polskiego w czasach wczesnego średniowiecza jest w najnowszych podręcznikach historii zawsze poświęcany oddzielny fragment. Z obszerniejszego tekstu można odczytać interpretację niektórych wydarzeń i odsłonić sposób prezentacji polskich osobistości.

Dla oceny ekspansjonistycznych wczesnośredniowiecznych prób władców, czy od strony czeskiej, czy polskiej, jest znamienne to, że za okazję do nich i do zapewnienia większych form państwowych, autorzy oznaczają kryzysy dynastyczne w sąsiednim kraju oraz Świętym Cesarstwie Rzymskim. Na najazdach Bolesława Chrobrego, ale przede wszystkim na wyprawie Brzetysława do Polski autorzy dokumentują "typową rabunkową twarz" wczesnego średniowiecza, którego wkład w umacnianie ich własnych ziem należy uważać tylko za chwilowy, jeśli nie problematyczny. Uczniom, oprócz własnej interpretacji, często oferuje się również pogląd źródeł narracyjnych z danego okresu, co daje im okazję do refleksji i kształtowania swojego własnego poglądu.

Podręczniki objaśniają znaczenie chrześcijaństwa w procesie konsolidacji państw wczesnego średniowiecza i specyficzną rolę czeskiego środowiska w stosunku do Polski. Przedstawiają również czeskie osobistości, które brały udział w procesie chrystianizacji. Problematyka jest omawiana w kontekście środkowoeuropejskim.

Polskie wczesne średniowiecze jest w wykładach łączone przede wszystkim z dwoma pierwszymi władcami z dynastii Piastów. W ich charakterystyce dominują oceny z punktu widzenia ich zdolności politycznych, które nie są negowane prezentacją ich działalności wojskowych, wykorzystujących osłabienie państwa czeskiego. W wyliczaniu osobistości tego okresu w dużej mierze dominują postacie czeskie, działające w Polsce lub w jakiś sposób ingerujących w rozwój Polski (Bolesław, Dąbrowka, Wojciech, Radim, Brzetysław) - w porównaniu z osobistościami polskimi.

Ogólnie można powiedzieć, że właśnie początki państwa polskiego są jednym z tematów w czeskich podręcznikach historii, podawanych najbardziej szczegółowo, często w samodzielnych artykułach. Potwierdzeniem tego faktu jest liczba prezentowanych osobowości oraz dat, frekwencja materiałów źródłowych z danej epoki, dotyczących wyżej wymienionego okresu. Równocześnie chodzi o temat generujący wyraźnie pozytywne relacje z rodzącym się państwem polskim i jego założycielami, do pewnego stopnia prawdopodobnie także z powodu w tych czasach najbliższych kontaktów czesko-polskich.

Temat ponownego zjednoczenia i rozwoju państwa polskiego w późnym średniowieczu jest opracowany podobnie, z akcentem na stosunki czesko-polsko-węgierskie. Dla współczesnych podręczników istotny jest fakt, że temu okresowi poświęcają na ogół mniejszą uwagę niż początkom państwa polskiego. Autorzy obserwują zainteresowanie królów czeskich o Śląsk oraz Polskę już od wyprawy Przemysła nad Bałtyk, nie ukrywając czysto mocarstwowych ambicji Wacława II podczas wojskowego podbicia części rozbitego terytorium Polski. Walki czesko-polskie o Śląsk zostały przedstawione zupełnie bez emocji, faktograficznymi zapisami zmiennych sukcesów obydwu krajów, w zależności od ich aktualnej siły, następnie oceniana jest „zręczność dyplomatyczna” Jana I Luksemburskiego. Ostatni z dynastii Piastów na tronie polskim i współcześnie panujący Karola IV, czyli Kazimierz III Wielki jest łączony z pomyślnym rozwojem kraju. Ocena władcy w związku z jego wspieraniem miast, budową zamków i założeniem uniwersytetu wybrzmiewa pozytywnie.

Aktualne podręczniki różnią się także w prezentacji bitwy pod Grunwaldem. W niektórych jest akcentowanie czeskie wsparcie w walce z rycerzami niemieckimi, w innych zaś udział czeskich żołnierzy jest przedstawiany jako walka najemnych żołdaków po obydwu stronach konfliktu. Nawet obecność Jana Žižki w bitwie, która zatrzymała atak rycerzy niemieckich na terytorium polsko-litewskie, wszyscy autorzy podręczników nie uważają za godne szczególnej uwagi. Możemy się jednak spotkać również z obszernym uzupełniającym tekstem o tym zdarzeniu, dotyczącym echa jakie znalazło ono u osób współcześnie żyjących, ale i dalszych pokoleń.

Wejście Jagiellonów na tron polski i powstanie Unii Polsko-Litewskiej niektóre teksty przypominają pokrótce dopiero w związku z wielokrotnymi ofertami czeskiej korony królewskiej dla członków tej dynastii. W tekstach dla szkół średnich znajdziemy jednak fragment *Polska i Litwa*, gdzie przypominane są zasługi Władysława Jagiełły o zyskanie sojusznika w walce z rycerstwem niemieckim i o zakończeniu długotrwałego procesu chrystianizacji Europy. W tym kontekście Unia Polsko-Litewska jest przedstawiona jako rodzące się mocarstwo, którego ekspansja koncentruje się na rejony Europy Wschodniej i Północnej, ale która starała się również współdecydować o losach Europy Środkowej.

Interpretacja wydarzeń z historii Polski okresu szczytu i późnego średniowiecza jest merytoryczna i na ogół pozbawiona zabarwienia emocjonalnego. Przeważnie chodzi o informacje neutralne, ale z wielu z nich można wyczytać dominującą pozytywną ocenę polskich władców, zwłaszcza ich sukcesów w walkach z zakonem krzyżackim (pełna nazwa: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie).

2. Rozwój Polski w czasach nowożytnych

Prezentacja czasów nowożytnych Polski we współczesnych podręcznikach do historii z reguły rozpoczyna się od charakterystyki pozycji polskiej szlachty. Pozytywnie jest postrzegana tolerancja religijna państwa zapewniającego schronienie tak prześladowanym członkom jedności braterskiej, jak również zaangażowanie w walce z nawałnicą turecką, która jest łączona z osobą króla Jana III Sobieskiego. Z drugiej strony oceniane są „złota wolność”, a czasami również „rozeznanie w sprawach politycznych” szlachty polskiej.

Negatywnie oceniane są przede wszystkim skutki ich egoizmu dla rozwoju gospodarczego i obronności kraju, ale także wywyższanie się nad innymi klasami społecznymi.

Samodzielny fragment poświęcony jest fatalistycznemu wydarzeniu w historii Polski, jakim jest upadek państwa polskiego w XVIII wieku. Przeważnie zaczyna przypomnieniem stosunków, które miały wpływ na tę tragedię. Sympatie wzbudzają informacje na temat reformatorskiego natężenia prac sejmu polskiego i o osobowościach powstania z 1794 roku. Fakt, że do tragedii Polski przyczyniły się również te państwa, które w tym samym lub w późniejszym czasie w niekorzystny sposób wpłynęły również na rozwój naszego narodu, i że zagrywki wielkich mocarstw były często decydującym faktorem również o losach narodu czeskiego, wywołuje ponownie propolskie sympatie.

Większość współczesnych podręczników wzmiankuje przynajmniej któryś z powtarzających się prób odzyskania niepodległości Polski i ocenia przede wszystkim polską niezłomność i ofiarami uwieczoną walkę o wolność. Podkreślany jest opór Polaków pod zaborem rosyjskim oraz brutalność późniejszych prześladowań. Nie jest ukrywana problemowość środkowoeuropejskich wysiłków emancypacyjnych, jak również różnorodność czeskich i polskich interesów, a także używanych środków w walkach narodowyzwoleńczych, chociaż polski ruch narodowy oceniany jest na najwyższym poziomie, bardziej zaawansowany. Podręczniki do historii narodowej preferują odsyłać do reakcji czeskiego społeczeństwa na działania polskie.

Jeżeli są w tekstach w związku z powstaniem w XIX wieku w ogóle wymieniane niektóre polskie osobistości, chodzi tylko o informacje fragmentaryczne. Pozytywnie są jednak postrzegani wszyscy prezentowani przedstawiciele polskiej nauki i sztuki. We wcześniejszym kontekście prezentowany był Mikołaj Kopernik, w związku z ostatnim stuleciem czasów nowożytnych przybliżono takie postaci jak Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin, Henryk Sienkiewicz oraz Maria Skłodowska-Curie.

3. Polska w dwudziestym wieku

W 1918 roku odnowione państwo polskie charakteryzowane jest wraz z innymi nowo powstałymi państwami, formowanymi przeważnie na zasadzie narodowej, jako państwo narodowe, chociaż zróżnicowanie narodowościowe Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej uniemożliwiały dokładne wyznaczenie granic narodowych. Takie podejście skutkowało tym, że w ramach poszczególnych państw zostawały liczne mniejszości narodowościowe jako zarodek przyszłych konfliktów. To początkowe zwrócenie uwagi na złożoność i potencjalną konfliktowość powojennego świata jest udokumentowane konkretnymi przykładami, mającymi powiązania także z Polską. Formowanie granic młodego państwa polskiego jest udokumentowane tekstem i kartogramami.

Dla współczesnych materiałów jest typowe minimalne zainteresowanie o polskie uczestnictwo w kampaniach interwencyjnych Wojska Polskiego do Rosji. Albo wzmianka o niej w ogóle brakuje, albo chodzi tylko o zwięzłe i rzeczowe stwierdzenie, której brak jest nie tylko prorosyjskich sympatii, ale także jakichkolwiek emocji. Na próżno szukalibyśmy jednak w czeskich podręcznikach oceny Polski jako „zbawcy Europy przed bolszewizmem”. Polska ekspansja na wschód jest nie tylko w czasach nowożytnych, ale również w najnowszej historii rozumiana przede wszystkim jako polityka wielkomocarstwowa, dla której w warunkach czeskiego środowiska trudno znaleźć jakiegokolwiek podziwu, podobnie zresztą jak z czeskiego punktu widzenia dla „nieproporcjonalnej” roli armii. To jest także jeden z powodów negatywnej oceny międzywojennej reprezentacji polskiej, w podręcznikach zastąpionej wyłącznie przez Józefa Piłsudskiego.

Również stosunki bilateralne są przedstawione w szerszym kontekście. O ich powojennej eskalacji dowiadujemy się na ogół z jednego zdania. Rzadko w czeskich podręcznikach można przeczytać, że na terenach Księstwa Cieszyńskiego, które było przez całe stulecia częścią Korony Czeskiej żyli przede wszystkim Polacy, że chodziło o region bardzo ciekawy głównie z powodu bogatych złóż węgla, i że w styczniu 1919 roku armia czechosłowacka zabrała całe zagłębie węglowe oraz kolej łączącą Morawy ze Słowacją. Polaków zawsze można znaleźć wśród narodowości zamieszkujących terytorium Czechosłowacji.

Powołując się na stopniową degenerację reżymu demokratycznego w dyktaturę prawicową, ale z wyraźnym odróżnieniem od faszyzmu niemieckiego czy włoskiego, autorzy podręczników zwracają uwagę na gospodarczą i polityczną stabilność międzywojennej Czechosłowacji.

Próby nie rozdrapywania ran czesko-polskiego (czeskosłowacko-polskiego) współlistnienia są ewidentne również z interpretacji Układu Monachijskiego. Z drugiej strony, wyjątkowa jest również wzmianka o Słowacji, która jako jedyny sojusznik niemiecki uczestniczyła w ataku przeciw Polsce. Dzisiejsze podręczniki do historii przeważnie również milczą o wysiedleniach Czechów i likwidacji wszystkich czeskich akcji na tle narodowym w przyłączonej części Śląska Cieszyńskiego, a to również wtedy, gdy przypominane jest odejście Czechów z terenów pogranicza okupowanych przez Niemców, ze Słowacji oraz Rusi Podkarpackiej.

Tematowi napadu na Polskę oraz początkowi II wojny światowej we wszystkich podręcznikach do historii poświęcana jest znaczna uwaga, a mianowicie w formie samodzielnych fragmentów. Charakterystyczną cechą współczesnej interpretacji jest akcentowanie radzieckiego udziału w cierpieniach narodu polskiego i ofiarach wojny, a także jego długotrwały wpływ na późniejsze stosunki polsko-radzieckie. Wspominane są niemiecko-radzieckie umowy oraz klauzula o podziale sfer zainteresowań, napaść Armii Czerwonej z 17 września 1939 oraz tragedia w Katyniu. Dla interpretacji inwazji hitlerowskiej na Polskę charakterystycznym jest zwracanie uwagi na militarne nieprzygotowanie zaatakowanego kraju oraz na ogromną wyższość techniczną polskiego przeciwnika.

Lecz determinacja oraz waleczność osamotnionego w walce narodu polskiego przeciw obu agresorom jest odbierana z dużym podziwem, który jeszcze bardziej umacnia świadomość odmiennej czeskiej reakcji we wrześniu 1938 roku. Do udokumentowania obozów zagłady na terenie Polski używane są mapy i zdjęcia.

Oddzielny niewielki rozdział niektórych podręczników informuje o nieoficjalnych formach kontaktów czesko-polskich. Jest w nim podkreślane znaczenie Polski jako schronienia dla uchodźców z Protektoratu, a także jako miejsca formowania się czechosłowackich zagranicznych jednostek wojskowych, walczących z Niemcami. Także polskiemu ruchowi oporu poświęcany bywa fragment, który opisuje rozpaczliwe walki powstańców w Warszawie, brak działania Armii Czerwonej oraz likwidację podstawy polskich demokratycznych sił oporu.

Wydarzenia w Polsce po II wojnie światowej przedstawione zostały w szerszym kontekście. Dotyczy to kwestii wysiedlenia ludności niemieckiej oraz charakterystyki krajów tzw. bloku sowieckiego. Dominują jednak dwa tematy, *Polski Październik 1956 roku* oraz *Powstanie Solidarności*. Pozytywnie wybrzmiewają informacje o trwałych przejawach oporu wobec narzuconego reżimu przez liczne grupy polskiego społeczeństwa. Oceniana jest również rola Polskiego Kościoła Katolickiego w obronie praw człowieka i wyboru Papieża Polaka jako "predyktora" upadku komunizmu na całym świecie. Udział Polski w okupacji Czechosłowacji w 1968 roku jest wymieniany jako działanie wymuszone przez politykę radziecką i dlatego nie odgrywa kluczowej roli w stosunkach polsko-czechosłowackich.

O wkładzie Polski do kultury powojennej czytelnik czeskich podręczników dowie się niewiele. Dużo lepiej na tym może być o jeżeli chodzi o poznanie osobistości polskiej polityki powojennej. W ich prezentacji podręcznikowej przeważa pragmatyzm. Pozytywnie oceniany jest przede wszystkim papież Jan Paweł II oraz Lech Wałęsa.

Największym dłużym czeskich podręczników do historii pozostaje minimalne zainteresowanie polską mniejszością narodową w Czechosłowacji oraz Republice Czeskiej. Uważamy, że jest to związane z tym, że autorzy poświęcają mało uwagi tzw. sąsiednim ziemiom Korony Czeskiej, na terytoriach których koncentrowała się właśnie ludność polska.

- * -